

akaratlanul is kiváló tollú írók nyelvhasználatára épül. Az élménydolgozatok nyelv műveleti jelentősége jórészt ebben is leli magyarázatát. — De mindez már nem tartozik szorosan a tárgyamhoz és célomhoz.

Az volt most csak a célom, hogy rávilágítsak: mennyire közös ügye minden magyar nevelőnek legjelentősebb nemzeti kincsünknek a védelme, örök ápolása. Tudom jól, hogy az elmondottak jórésze magyar nyelvész keze ügyébe eső dolog; azt is vallom azonban, hogy a magyar nyelv védelme nem különleges nyelvészeti kérdés. Ha pedig valamennyien számolunk itt ennek az elvnek a sürgető követelményeivel, akkor már nincs is másról szó, minthogy ki-ki meggyőződése fokáig segítse magát is cselekvő módon magyar nyelvész-kartársát a nyelvvédelem nehéz munkájában.

Nagy József.

Egyke-gyermek az iskolában.

Régóta súlyos, hovatovább a legsúlyosabb mondanivaló és egyre inkább az élet minden viszonylatában érezhető probléma az egyke. Túljutott a szenzációk izgalmas, megdöbbentő újságvoltán, felfedezték statisztikusok, írók, politikusok, nemzetnevelők, katonák és közgazdászok, minden oldalról megvitatták s az évek múltával, mint lassan közeledő, eget beborító sötét felhő veti árnyékát a napi élet, napi foglalkozások területére. Elmult az idő, amikor a csökkenő születések tényéről csak elméleti síkon értekeztek, amikor még csak a falusi bábák rémségeivel, a malthusiánista tanok bírálatával kapcsolatban vagy ormánysági tájleírásoknál esett róla szó. Ma sokkal köznapibb vonatkozásokban halljuk már a panaszt: nincs elég ember. Erről panaszodik a cseléd tartó birtokos, a gyermekruhák, gyermekjátékok és gyermekneveléshez szükséges anyagok gyártója és eladója, az ujoncozó katonaorvos és ezt érzi egyre erősebben az erberi tömegek első hajléka, az iskola. Tanszékeket szüntetnek meg, illetve hagynak betöltetlenül azzal, hogy a beiskolázható gyermekek létszámának apadása teszi ezt megokolttá, sorban vonják össze az eddig párhuzamosan működött osztályokat s a kezdő tanító egyre sűrűbben látja jövőendő életpályájának reménysegeit abban a vonatkozásban is összezsugorodni, hogy hovatovább feleslegessé válik a jelenleg működő oktató kar egyrésze a tanulósám csökkenése miatt. Ime: amit minden józan ember már régóta elhisz és ami természetes velejárója minden valóban fontos jelenségnek: nem egyetlen réteg, társadalmi osztály érzi meg a magyar depopulációs folyamatot, hanem mindnyájan — vehetjük a kifejezést a család, foglalkozási ág, város vagy nemzet jelentésében egyaránt — és mindnyájunknak is nem kisebb értékéről van szó, mint a kenyér, a megélhetés, az élet maga. Ha ezt a gondolatmenetet tovább fűznénk, szűkké válnának egy pedagógiai folyóirat keretei és olyan mezőkre jutnánk, mint aminőket legutóbb bebarangolt a magyar kalálhangulat okainak keresésében egyik élettáto írónk. Itt csak a konkrétumok feltárása lehet a feladat, s cikkünk megírására is

az ösztönzött, hogy tapasztalatokat, adatokat és gondolatokat fűzzünk a pedagógus-rend egyre súlyosabb, gyötrőbb valóságához: az egyke iskolai megnyilvánulásához.

Okok, jelenség és a következmények leírása: e hármas logikai felosztás, amit sikerrel alkalmazhatunk bármely más életmegnyilvánulás esetében, itt vigasztalan összekuszáltságban gomolyog a szemlélő előtt. Hölbling 1845. évi kis műve, „*Baranya vármegyének orvosi helyírata*,” éppugy megállapítja, hogy „*magyar népességünk haladásával... a leg-túlzóbb mérsékelték is megeleghetnek, mert ez valódi csigahaladás, pedig ez állatot széleskedéssel még senki sem vádolta*” s hozzáteszi, „*ez nyilván tanusítja, hogy a státus gépezetének egy része romlodozó állapotú s igazításra vár*”, mint ahogyan Kovács Alajostól kezdve végig a jelenkor helyzetismerői is egyre hangoztatják a quo usque tandem-et. Az orvosszerek sem hiányoznak; tervek — szírványos és reális egyaránt — folyton születnek, csak éppen végre nem hajtják az igazi segítő kúrákat (örökösödési törvény, magas születési prémiumok, kizáró rendelkezések a gyermektelenek részére: vagyis egyszerűen valódi, komoly hátrány azok részére, akik a nemzet fennmaradásában részüket ki nem veszik, és komoly, kézzelfogható előny a többgyermekeseknek!) — Az egyre csökkenő élveszületési arányszámokban ólálkodó halál lépteinek gyorsaságára nézzünk szemébe ennek a néhány adatnak.

Az élveszületések száma a trianoni Magyarország területén:

1920-ban	249 458	(31.4 ezrelék)		
1925-ben	235.480	28.4	„	<i>Szeged lakossága:</i>
1930-ban	219.784	25.4	„	1930-ban 135.071 lélek
1935-ben	189.470	21.2	„	1939 nov. 18-án 131.893 „
1936-ban	183.369	20.4	„	
1937-ben	182.449	19.8	„	
1938-ban	176.733	19.5	„	
1939-ben	172.628	18.9	„	

Statisztikai meghatározás szerint a 20 ezrelékes natalitás alatti községeket egykés jellegűeknek nevezzük; ma a trianoni Magyarország területe egészében az. Az 1926–30. évek átlagában a megyei városok és községek közül 223 volt egykés jellegű, az 1934–36. évek átlagában pedig ez a szám ötszörösére, 1205-re emelkedett. Azóta — a születések számának zuhanása folytán — újra több magyar falut ragadott magával a vészes folyamat, és csaknem valamennyi, még nem kimondottan egykés községben egyre fogy a születés. A természetellenes születési kiesések leírói persze valamennyien magyarazzal is szolgálnak; ki-ki vérmérséklete, politikai hitvallása, elfogult ágai és műveltségi anyaga szerint. Anyagiasságban, földéhségben, kapzsiságban, uraskodási hajlandóságban és az ezeket egybefoglaló önzésben legalább annyian látják a kevés gyermek okát, mint a vallásos érzület meggyengülésében, női hiúságban, felelőtlenységben és tévesen értelmezett modernségben. A baj ott van, hogy az okokat elszigetelten szemlélik s olyan süppedékes talajra is eljutnak, mint legutóbb Karácsony Sándor, aki a szofokrácia göggyével magyarázta az alsó néposztály egykésjét. Szellemesen mutat rá mind ez okok egységére. Schneller Károly; a komplexus nagyságát és

mélységét nemzetünkben még senki nem mérte le. Talán azért, mert mindnyájan tuiságosan benne élünk a jelenségben s az általa teremtett helyzetben. Idegen vagy az utókor fogja pontosan megállapítani, aki úgy méri és latolgatja majd értékeinket és bűneinket, mint Pascal a levegő súlyát a Saint-Jaques torony tetejéről, az alatta nyüzsgő Párisra ügyet sem vetve.

Szórványos 19. századbeli előfordulásokból és a dekadens városi polgárságra korlátozódott városi egykéből úgy nőtt elénk az 1940-es magyar születéscsökkenés, mint a beteg testet elborító fekély. A magyar tájak e haláltáncban egymás után ugrottak fejest a mélybe és ma már ott tartunk, hogy az erőteljes szaporodású város (van-e vajjon még ilyen, mire e sorok napvilágot látnak?!) és vidék a híres és kírú az átlagból; az egy, két gyermekes, agglégényes és gyermektelen házas tömegből. Kovács Alajos szerint napjainkig a 0–2 gyermekes házasságok aránya 42,6 %-ig szaporodott; a szám azonban állandóan emelkedik. Budapest a beteg tüdő ziháló mohóságával szívja be a fertőzöteneket s adja át őket kurta, meddő, égésszerű élet után a temetőnek. Hallott már valaki olyan fővárosi családról, amelyik hat gyermekkel költözött volna "le" a vidékre? A vidéki város természetesen Budapest példáján jár, követi, és mint annyi másban, itt is a rosszat. A láncszem következő szeme a falu, végül a tanya. A szegedi tanyavilág népe egykésebb, mint harminc évvel ezelőtt bármely francia département. A kör ezzel bezárult hazánkban s kiút belőle — látszatra — nincs.

Az iskola természetesen valamennyi települési típusból és társadalmi rétegből összegyűjti a gyermekeket. A tanító megismeri őket, igen hamar a szülőket is és kezdő korában csodálkozik azon, hogy az ezerholdas birtokosnak csak kettő, a magasrangú állami tisztviselőnek és a gazdag nagykereskedőnek pedig csak egy-egy gyermeke van. Viszont megérti a mosónő egykéjét, de nem csodálkozik a másik mosónő, kétszeres ikerpárján sem. A dolog ott kezd homályossá válni, amikor életerős, pirosarcú parasztyerek, romlatlan városszéli kisiparos fia és protestáns lelkész gyermeke kerülnek az egyke kategóriájába. Hogyan, hát ezek is? ... A zavar nő; a kezdeti szempontok sorra megdőlnék. Kiderül, hogy nincs különbség szegény és gazdag, városi és falusi, katolikus és református, hivatalnok és iparos között. Ha nem olvas a dologról, vagy pedig véletlenül el nem jut más országba, azt hiszi, hogy a természet rendjét látja otthon s csak akkor döbben fel ijedten gondatlanságából, amikor tapasztalja, hogy nincs olyan Magyarországot környező nép, amely gyermekben szegényebb lenne nála; sőt éppenséggel az a valóság, hogy valamennyinek a lélekszáma jó úton növekedőben van, míg mireánk 1950 körül a biztos és rohamos csökkenés vár. Néhány év múlva már a félmilliót számláló ruszinság szaporodása is többet tesz ki, mint az egész magyarságé, utóbbinak lélekszámemelkedése különben is — rég megállapított tény — csak optikai csalódás: az öregek még nem halnak meg, ennyi az egész „növekedés“.

Iskolai használatra készült s ennél fogva rendkívül szemléletes az alábbi kis összeállítás. Azt mutatja ez be, hogy hány gyermek van a most 15–18 éves korban levő tanulók nemzedékében családonként, vi-

szont hány testvére volt a szülőknek, tehát mennyi volt a gyermekszám egy generációval előbb. Az adatok 200 fölötti tömegre vonatkoznak, tehát valószínűleg országos átlagban is helytállóak, a mellett olyan iskolafaj tanulóiról készültek, ahol a szóródás mindenféle tekintetben igen erős. Meg kell jegyezni, hogy a kimutatás 1938 végén készült és olyan korúakat mutat be, akik aránylag még igen bő születésű évjáratok (1920 – 1923) gyermekei. Kiséreljük meg ugyanezt az összeállítást az 1931—1934-beliéekkel és szülőikkel: az ellentétek még kiáltóbbak lesznek.

Egy szegedi középiskola tanulói és szülői közül a tanulók (első oszlop) és szülők (második oszlop) alábbi százaléka származik:

egykes	családból	35	5
2 gyermekes	„	38	9
3	„	13	11
4	„	5	15
5	„	4	14
6	„	2	13
7	„	1	10
8	„	2	9
9	„	—	8
10 és ennél több	„	—	6

A jelenség kézzelfogható. Iskoláink benépesítőinek fő tömege egyke s egytestvéres gyermek s ha ehhez az 1934 óta eltelt 5 év zuhanó születési adatait hozzávesszük, nem lehet kétségünk a felől, hogy a jövő még inkább az egyke-gyermek felé mutat fenyegető ujjával. Mindez már *most* tény; hogy a következő évtized mit hoz, arra legfeljebb jóslásokba lehet bocsátkozni, ámde tekintetbe véve a születési arányszámok közismerten *lassú*, következetes változását, nyilvánvalóan erre a gyermek- és tanulótipusra, az egykére kell a magyar nevelőnek munkájában berendezkednie.

Rövidre fogott cikkünkben nem sorolhatjuk fel mindazokat a pedagógusokat, írókat, orvosokat és nevelőket, akik az egyke lelki hatásával foglalkoztak. Számuk igen nagy s ha valaki elindul pl. Burgdörfer *Volk ohne Jugend*-jének vagy Kogutowicz dunántúli egykefejezetének bibliográfiáján, végigvezetheti az irodalmi rész fonalát napjainkig. E helyt csupán a legjellegzetesebb és az iskola szempontjából fontos megállapításokat ismertethetjük.

Az egyetlenke — akár az isteni Gondviselés, akár pedig, mint bizonyára legtöbbször, szülői akaratából vált azzá — magaslaton, fórumon érzi magát. Egyetlen, tehát pótolhatatlan, példátlan jelenség a családban, reá mint gyermekre, mindig legalább kétszeres, de a nagyszülők, férjhez nem ment nagynénik; agglegény nagybácsik révén gyakran négy-, hatszoros felnőtttség jut. A felnőttek szemében a bámulat tárgya ő s nem megfordítva; bármit is tesz, sohasem természetes környezetben, azaz gyermeki társaságban cselekszi, hanem nemzedéknyi távlatban élő felnőttek előtt. A felnőttek dédelgető gügyögése, bár jól esik neki, megzavarja egyensúlyérzékét s hol ő viselkedik koravén „*kis öreg*” módjára, hol pedig teljesen gyermekszintre állítva szemléli a felnőtteket. Önállótlan, mert folytonosan olyanok tömeglenek körülötte, akik

mindent el tudnak végezni helyette és ezt meg is teszik, szívesen, a vele való foglalkozást a bizonyos életkor után — különösen a nőknél — feltétlenül fellépő gyermek utáni vágy is erősíti. A hasonló korúak hiánya megdöbbenően mutatkozik lelki fejlődésében; játszani nem tud s ha a szülők szenzációt váró pillantásaitól kísérve együvé kerül másik egyke-aprósággal, félszegen viselkedik, gyakran nem is tud mit kezdeni a kis pajtással. A korai években csupán ennyit lehet észrevenni, ám az évek multával a normális — két, három testvérrel együtt felnevelkedett — gyermekektől való különbözőség már komolyabb formát ölt. Mindíg szebb a ruhája, mint amazoké, tehát fára hogyan merne mászni, igazi, természetes megnyilatkozásaiban hogyan törne elő belőle a futkosási, ugráندozási ösztön, hogyan merné követni ő, a téltett család-szemefénye társait a játékban? Hiszen korán megérezte, hogy ő pótolhatatlan, felelősséggel tartozik önmagáért és minden sérülése akkora visszhangot kelt a szülők kedélyében, amit jó lélekkel elő sem idézhet. Keresi is, nem is társait: amazok talán piszkosak, rongyosak, vagy pedig — s ez már a fokozott irigység jelentkezése az egykénél — szebbek, okosabbak, gazdagabbak. Felnőttek körében érzi jól magát. A gyermeki élet ezernyi különbségvetésében érzi, hogy ő, mint egyke, előnyösebb helyzetben van mások gyermekeinél, — szociális lelkülete csak kivételesen fejlődhetik. Nincs kivel megossa jó falatját, nincs kiért olyan áldozatot hozzon, ami az ő számára valóban áldozat: kevesebb játék, kevesebb ruha, kevesebb nyalánság. Szülők, rokonság, ismerősök elhalmozzák ajándékokkal, ő unt mozdulattal teszi félre az alig megismert játékszert, mi helyt újat kap helyébe. Minden szava, minden „*produkció*“-ja zajos tetszést arat, hogy is ne, hiszen bármily tucatszerűek is ezek, ő az egyetlen, akitől mégis gyermeki őszinteséget, mosolyt és gügyögő szavakat kap a gondoktól meggyötört felnőt a családban. Ám a mosoly és őszinteség hamarosan eltűnik, helyébe jól rejtett érdekkeresés és fásult közöny lép fel. A leánykát, alig hogy szobatiszta, már bodorítani viszik a fodrászhoz, nyakára, ujjaira ékszert húznak és olyan ruhákba pompáztatják, aminek ideje szinte évtizeddel előzi meg a normális viselési kort. A fiú karórát, kerékpárt, fényképezőgépet kap, utazni viszik és értékes könyveket kap olyan életkorban, amikor mi még egyetlen rongy-labdával nyarakat mulattunk át, és azt hiszem, szíveterítőbben, mint a szegény kis egykék. Tánciskola, a nemi ösztönnek a mohó sietséggel magyarázható túlkorai felébresztése, szerelmek, családások, könnyvmolykor, világfájdalmaság, lelkesedés és kiábrándulás felhőszerűen váltakozó korszakai mind-mind idő előtt következnek el és a testben alig felserdült ifjú lélekben már koravén, megcsömörlött. Tovább nem akarom folytatni a gondolatmenetet: társadalmi regényeink s különösen az újabb lélekelemző írók művei tele vannak e típus további életének ferde, lejtőre kerülő pályájával.

Ám az iskola szociális közösség, ott ül az egyetlennel a vajmi ritka, szinte kivételszámba menő hattestvéres is! A tanító legtöbbször nem is tudja pontosan — különösen a középiskolában és eleinte: — ki az egyke és ki nem az. Tanulás, osztályozás, jutalmazás, büntetés tekintetében nincs különbség. Egy a játék és egy a munka. Vajjon tény-

leg így van ez? A gyakorlati pedagógus azt feleli: nem. Az egyenlőség csak látszólagos. Az egyke-gyermek külön szobájában, csendjében, síró csecsemőtől meg nem zavart légkörében bizony gyorsabban megy a tanulás és háztanítóra is inkább telik ott, ahol négy másik gyermeknek nem kell tandíjat, ruhát előteremteni. Több tapasztalásban, utazásban, jobb könyvekben, nagyobbkorú életben van része az egykének és az iskola ezt a tudás számbavételénél eredményként nyugtázza. Az osztályban elfoglalt vezető hely valóban nem külső körülményektől függ, de látott-e valaki leányosztályt, ahol a mosónő ötödik gyermeke a hangadó és szegényes társaságával, a többiekkel versenyezni nem tudó vendéglátásával, lakásával, ruházatával tekintélyt vív ki magának? Itt fonódik egybe az egyke-gyermek problémakörének két legnagyobb tényezője: a szociális rend és érdem szerinti érvényesülés kontrasztja, másfelől pedig az unos-untalan hangoztatott tény, hogy az egyke kétségtelen fajdegeneráltságot mutató jelensége mellett maga az egyed is hajlamosabb a kisebb értékűsége. Nem a mutató felsorolások érveit hozzuk itt elő, hogy nemzeti vagy egyetemes kultúránk nagyjai közül hányan voltak azok, akik hatodik, kilencedik gyermekként jöttek a világra, hanem a vizsgálatokkal eddig konkrétan nem igazolt, de sokszor tapasztalt igazságot: az egyke ritkán válik ki a tehetségben s amíg a szegény, sokgyermekes proletársarj gyakran ejti bámulatba tanítóját kitűnő felfogásával, addig az egyke — nagy általánosságban — inkább a jó közepesek soraiba kerül.

A jellemképben, amit az egykéről iskolai vonatkozásban adhatunk, dominál az antiszociális vonás. A *socius* eredeti értelmezésében éppoly hiány tapasztalásában, mint az érte hozott áldozat fogalma. Az otthon nem neveli lemondásra, az iskola még kevésbé képes erre. Korunkban, amikor az iskola nevelő hatásában túlzottan bizakodnak a pedagógusok, különösen érezhető ez a különbség. Az osztály szellemébe higitóként folynak be s ha a látszat-egység létre is jön, tuborékként oszlik szét abban a pillanatban, amikor a közösségnek vége szakad, akár csak egy szünidőre is. Látva-látják az előnyök sokaságát, ami egyke voltukból származik és óvakodnak attól, hogy mélyebb barátságot kössenek nagycsaládú társaikkal: az önzés itt erős ösztöke. Világos, hogy az iskolának ezt az antiszociális beállítottságot fokozottan szociális neveléssel kellene kiegyensúlyoznia, ámde eszközei hiányosak, elégtelenek. Kirívóan jelentkezik az egykék közömbössége egyes karitatív iskolai akcióknál: szegénysorsú sokgyermekes családok felsegélyezése pl. az iskolai Vöröskereszt csoportokban csaknem kizárólag azok lelkeségből sikerül, akik tapasztalásból maguk is jól tudják, mi az: fázó, éhező, nélkülöző gyermek és az érte aggódó anya. Az egykék közömbössége, értetlensége mögött már ott van a későbbi felnőtt gyűlölködő, megvető magatartása is a sokgyermekes, támogatásra szoruló családok iránt.

Az antiszociális vonás mellett piperkőcség, elkülönülés, iskolába gyakran nem illő fényűzés, elkényeztetettség és önhittség még az egykék sűrűn jelentkező ismertetőjele, amit csak fokoz szüleinek tömjénező, babusgató dédelgetése. Jó tanuló? Természetes, hiszen mindent meg-

adunk neki — vélik az egyke szülei — de megelégedésük az iskolával és tanítóival hamarosan acsarkodássá válik, ha a dicséreten kívül feddést is hallanak. Ritka intelligenciával rendelkezik az a szülő, aki hajlandó elhinni a gyermeket az iskolai közösségben, társai közt megfigyelő tanító nem-kedvező észrevételeit, de hatványozottan ritka ez a típus az egyetlenek szülői közt. Minden pedagógus sűrűn tapasztalja ezt az igazságot! A szülői elfogultság természetesen visszahat a gyermek tekintélytisztelőjére s közrejátszik abban is, hogy a közösséget, ahol neki nincs előjoga, ahol alkalmazkodni kénytelen: szükséges rossznak tekinti az otthon túlon túl meleg és irreálisan kényeztető fészkéhez képest. Micsoda bőjtje jó még ennek, — manapság már jótékony példának hozzadjuk fel erre a katonaságot.

Az a sajátságos ellentét jelentkezik tehát, hogy az egyke gyermek lelki fejlődése helyzetéből folyóan ellentétes a kor hangulatával. Nagymértékben individualistává, önös érdekeit keresővé és az abból kapott előnyöket tudatosan, jövődö életfelfogására is előrevetítve élvezővé teszi az egykét mivelta, míg a kollektivista, tömegembert kitenyészítő és a tömegekben gyönyörködő korszellem ennek éppen ellenkező típusát tartja kívánatosnak. Hol fog végződni e két valóság egymást keresztező vonala; a jövő nagy kérdéseinek egyike ez.

Közben azonban pusztulunk, veszünk. A Dunántúl kicsiny falvaiban, ahol elnémul az ősi nyelven folytatott tanítás, az univerzitás tanzségein, ahol egyre kisebb a tudomány fáklyáját továbbadók száma, a nemzetnevelő gondolataiban, ahol egyre szűkebb körre korlátozódik a jövő ígérete és a frázisokon túllátó politikus eszméiben, ahol egyre nagyobb a meg nem születettek üre, mindenütt-mindenütt kínzó háttér a nagy kérdés: mikor áll meg a bölcsők fogyása? Tud-e hitet, szebb jövőre útravalót adni az a tanító, aki maga körül csupa látszat-eredményt tapasztal és az élveszülettek számában állandó fenyegetést? Pedagógus-lelkiismerete szerint az igazságot kell feltárnia az érettebb ifjúság előtt nemzete jövődjének alakulásáról minden viszonylatban s még kell mutatnia a tűnő, foszló hangulatú örömmámor szilárd alapjait is: a születési számok alakulását. Hallgatásával kendőzze-e Herder jóslatának új fogalmazású igazságát vagy mélységes megrendülést keltsen az ifjú lelkekben a valóság könyörtelen festésével?

Valami biztatással kellene befejezni ezeket a sorokat. Hisszük azonban, hogy azok, akiknek igazán szólnak, biztatás nélkül is tudják tennivalójukat. Példamutatás és komolyság, Dürer *Lovag-jának* rettenhetetlen bátorsága és mélységes hite jellemzi őket és a nagy éjszakában, halványan jelentkező fények elegendők ahhoz, hogy elűzzék a magyar holnap rémképeit.

Dr. Aldobolyi Nagy Miklós.